

Ženy v čele měšťanských domácností na Těšínsku ve 20. letech 18. století

Irena Korbelářová

Postavení žen v privátním i veřejném životě se v každé době odvíjí především od obecných zvyklostí a převažujících představ o úloze mužů a žen, o významu rodiny a vzájemné hierarchii jejich členů. V individuálních případech je navíc ovlivněno řadou dalších momentů, především mentalitou partnerů, jejich osobními vlastnostmi a výchovou a v neposlední řadě rovněž náplní smluvních ujednání, uzavíraných při vstupu do manželství a v souvislosti s uspořádáním dědických záležitostí. Třebaže se česká historiografie věnuje v současnosti tzv. „ženské“ otázce v dějinách soustavněji než dříve, měšťanská společnost na Těšínsku v pozdně barokním období stála v tomto směru zatím mimo její pozornost. Snad i proto, že pramenů, které o ní bezprostředně vypovídají, není dochováno mnoho, anebo je jejich zpracování a vyhodnocení - jako v případě církevních matrik - časově poměrně náročné. Jednou z cest, jak k poznání uvedené problematiky přispět, je postupné zpracovávání dílčích sond do některých z oblastí života žen a jejich vyhodnocení v rámci obecných společenských poměrů.

Bezpochyby zajímavým tématem je působení měšťanek v úloze samostatných hospodářek, stojících v čele měšťanského domu či usedlosti a řídících domácnost ve smyslu nejen úzkého společenství rodiny, ale celé sociálně ekonomické jednotky, tvořené vedle svazku pod jednou střechou žijících lidí také živností, či souborem živností, propinačního, řemeslnického, obchodnického či zemědělského charakteru. A právě této tematice věnujeme následující příspěvek. Nejprve obecně naznačíme, jaké bylo sociální postavení žen v měšťanských raně novověkých domácnostech a jaké měly pro samostatné hospodaření předpoklady.

Poté se pokusíme odpovědět na otázku, zda vůbec byly ženy měšťanského původu z Těšínska zastoupeny v 1. polovině 18. století mezi majiteli měšťanských domů, resp. usedlostí a pokud ano, jaký podíl z nich tvořily. S ohledem na závěry dílčích výzkumů provedených pro některá česká města srovnáme, zda poměry ve městech na Těšínsku odpovídaly v tomto směru obecným trendům, anebo zda se jim vymykaly.

Ženy zaujímaly v prostředí měšťanské rodiny pozdně barokního období submisivní postavení, a to nepochybně i tehdy, jestliže byl partnerský svazek uspořádán na svou dobu relativně tolerantně a poskytoval-li jim jistou dávku emancipace. Ve městech na Těšínsku již tehdy převažovaly, podobně jako jinde v českých zemích, podle všeho jednoduché domácnosti (rodiny) západoevropského typu, které tvořil zpravidla manželský pár s dětmi, případně dalšími rodinnými příslušníky (prarodiče, často v postavení výměnkářů, služebnictvo a čeleď).¹ Uspořádány byly převážně patriarchálně. V jejich čele stál muž - hospodář, manžel a otec, zajišťující materiální blahobyt, resp. přežití, a řídící jejich chod, usměrňující život všech jejich členů a zastupující je navenek. Žena - hospodyně, manželka a matka - byla muži všestranně podřízena. Její zájem se měl upírat přednostně na běžné zajištění chodu domácnosti, na „kuchyňské“ práce a udržování čistoty, na výchovu dětí a péči o rodinu.

Měšťanské domácnosti ovšem představovaly natolik složitý organismus s úzce provázanou ekonomickou a soukromou sférou, že se měšťanky jako hospodyně nejednou musely podílet na zajištění celého jejich chodu. Získávaly tak již během manželství mimoděk předpoklady řídit v případě nutnosti domácnost samostatně. Velmi často jim totiž podléhalo přinejmenším některé domácí služebnictvo a čeleď, do její kompetence spadaly mnohdy - a to nejen ve smyslu bezprostředně vykonávané práce, ale také jejího rozdělení, organizace a dohledu - činnosti spojené s chovem drobného zvířectva a dobytka, obděláváním zahrádek apod. Ve městech venkovského charakteru se podílely také na zajištění zemědělské složky hospodářství.

Působení měšťanek navíc nemuselo být ani za

Frýdečanka, Moravské a slezské kroje, kvaš, 1814

Ženský kroj z Těšínska,
Moravské a slezské kroje,
kvaš, 1814

života manžela omezeno pouze na interní prostředí domova. Ve starší době se ženy podílely významnou měrou na činnostech spojených s vařením piva. Poté, co byly ve většině měst vybudovány městské pivovary, soustřeďující produkci várečnicků pod jednou střechou a realizující ji za přispění profesionálních odborníků, se měšťanky uplatnily spíše až ve finální fázi v domácích mázhausích či v hostincích. Vyvíjeli-li měšťané současně několik ekonomických aktivit, což zvláště u velkoměšťanských vrstev zdaleka nebylo výjimkou, případně uplatňovali-li se v politických strukturách měst, a pobývali častěji mimo dům, bývaly měšťankám na přechodnou dobu podřízeny v podstatě všechny složky domácnosti. Bezprostředně se

pak angažovaly v řemeslnické výrobě, vykonávaly dohled nad učni a tovaryši, námezdními zaměstnanci, podílely se také na prodeji řemeslnických výrobků na trzích, v jejich režii byl provozován kramářským obchod. Příslušnice nižších vrstev, uplatňujících se - byť jen sezónně - v mnoha městech na Těšínsku v textilní výrobě (především plátenictví), bývaly programově zapojeny přímo do některé fáze výroby, nezvládaly-li ji v celé šíři, anebo dokonce nezastávaly-li je v rodině výhradně ony samy, zatímco muž působil - samostatně nebo závisle za mzdu - v jiné ekonomické oblasti.²

Odlišný společenský status i životní podmínky přinášelo ženám měšťanského původu vdovství. Pro mnohé, především pocházejícím z nižších sociálních vrstev bez dostatečného majetkového zajištění, znamenalo úmrtí partnera krok do nejistoty, materiálního znevýhodnění či dokonce strádání. Naopak měšťankám ze středních a vyšších vrstev mohlo přinést zvrát „k lepšímu“. Stavělo je - přinejmenším dočasně do dospělosti potomka, který je měl posléze převzít - do čela domácnosti a hospodářství a pokud je uspokojivě vedly, okolí je uznávalo a respektovalo. Otvíralo jim tak cestu k nebyvalé svobodě

a samostatnosti a nabízel možnost stát se „paními“ nad svým osudem.³ A právě ve vdovském postavení byla, jak se zdá, většina samostatně hospodařících žen ve městech na Těšínsku. Podívejme se nyní, co se o nich dovídáme ze soudobých pramenů.

Velmi cenné informace o působení žen v čele měšťanských hospodářství poskytují soupisy berní, resp. finanční povahy, ať už se jedná o katastrální evidenci, berní knihy či berní rejstříky městské provenience. Jsou proto pro studium dané problematiky, už vzhledem k nedostatku jiných zdrojů, hojně využívány. Pro námi sledované období nabízejí vcelku věrohodné údaje seznamy majitelů zdanitelných nemovitostí, sestavené stavovskými komisemi v rámci přípravy tzv. karolinského katastru. Východiskem pro ně sice byla berní příznání měst, konečné znění nálezových zpráv však bylo vyhotoveno až po kontrole úřední evidence v městských kancelářích a po osobní návštěvě domácností. K dispozici jsou navíc z období 1723-1725 pro všechny města na Těšínsku.⁴

Soupisy majitelů zdanitelných měšťanských nemovitostí vypovídají, že v Těšíně vlastnily v roce 1725 měšťanky 27 šenkovních domů, což představovalo 16,3 % z celkového počtu 166 domů s propinačními právy. Jen o něco menší podíl tvořily ženy mezi majiteli domů v rámci celého vnitřního města, tedy při započítání nepriviligovaných domků. Z celkového počtu 234 jim náleželo 34 stavení, tedy 14,5 %. Podobně vypadala situace rovněž v Bílsku, Fryštátě, Jablunkově a Bohumíně. V prvně jmenovaném městě byly ženy vykazovány jako vlastnice u 12 ze 77 šenkovních domů (15,6 %) a u 19 ze 191 domku na předměstí, v průměru tedy u 11,52 % městských nemovitostí. Ve Fryštátě držely ženy 5 z 38 osazených pravovárečných domů (13,15 %) a 3 z 22 předměstských osazených stavení (13,3 %). V Jablunkově bylo roku 1723 v rukou žen 8 z 50 šenkovních domů (16 %) a 5 z 55 předměstských domů pod městskou jurisdikcí, resp. 10 ze všech 81 domů na jablunkovských předměstích, bez ohledu na jejich právní status. V průměru tak vlastnily jablunkovské ženy 13,7 % domů. V Bohumíně držely ženy měšťanského původu 7 z 57 šenkovních domů, na předměstích 8 z 63 domů, celkově 15 ze 120 domů (12,5 %).

Méně příznivě se ve prospěch měšťanek vyvíjely majetkové poměry ve zbývajících městech. Ve Skočově vlastnily ženy v průměru jen 8,4 % ze všech stavení (13 ze 154), přičemž z 68 domů uvnitř města patřilo měšťankám pouze 5, tedy 7,3 %.⁵ Ve Strumeni

náleželo ženám 10 ze 110 domů pod městskou jurisdikcí (9,1 %), ze 73 domů uvnitř města to ovšem bylo jen 5, tedy 6,8 %. Nejmenší podíl na držbě nemovitostí náležel měšťankám ve Frýdku. Ze 182 domů byly roku 1723 v majetku žen pouze 4 ze 69 šenkovních (5,8 %), 2 z 28 domků uvnitř hradeb (7,1 %) a 5 z 85 stavení na předměstí (5,9 %), celkem 11 ze 182 městských domů (5,69 %).

V souhrnu tvořily ve 20. letech 18. století podle výsledků katastrálních vizitací ženy z měšťanských vrstev na Těšínsku více než desetinu všech majitelů městských domů. Vyšší bylo přitom jejich zastoupení mezi držiteli privilegovaných domů s propinačními právy, kde tvořily takřka osminu (12,4 %), když jim patřilo 74 z 597 osazených nemovitostí.⁶

Zastoupením žen v čele domácností odpovídaly poměry na Těšínsku, přinejmenším

mezi městskými osedlými vrstvami, situací ve vybraných městských lokalitách Čechách v průběhu 17. 18. století. Dosud provedené výzkumy zjistily, že například v roce 1651 stály měšťanky v jihočeském Chýnově v čele 18,3 % a v Ratibořských Horách 13,6 % hospodářství, ve Vyšším Brodě a v Hořicích však jen v 5,8, resp. 4,9 % hospodářství.⁷ V severočeském Liberci činil v roce 1677 podíl tzv. ženských domácností 9,2 % a v Novém Městě 13,5 %, v menších městech frýdlantského panství roku 1722 11,0 %. V západoevropském prostředí dosahoval v 18. století podíl domácností podle provedených sond v průměru 13,5 %.⁸ Ve venkovském prostředí byl přitom nižší než ve městech.⁹

Nepochybně stejně hojně jako mezi osedlými vrstvami byly ve městech na Těšínsku domácnosti vedené neosedlými ženami. S výjimkou kusých a neúplných údajů o zastoupení žen mezi nájemci městských bytů provedených v 1. polovině 18. století o nich však mnoho nevíme.¹⁰ Ve 40. letech 18. století se například ve Fryštátě mezi 11 nájemníky bytů v šenkovních domech nacházely 4 ženy, z toho 2 šlechtického původu. V Bílsku představovaly ženy ve stejné době jen zlomek nájemníků: z celkového počtu 188 osob bylo ženského pohlaví podle všeho jen 16, tedy 8,5 %. Z nich 5 bylo specifikováno jako vdovy, 2 jako příslušnice nobilitace. Ve Skočově byly mezi 12 nájemníky ve městě 3 ženy, z toho 2 vdovy a 1 šlechtična, v Bohumíně mezi 5 nájemníky ve městě 1 žena a ze 2 nájemníků na předměstí také 1 žena.¹¹ Zprávy odjinud však ukazují, že v nižších společenských vrstvách obyvatel

bývaly zpravidla ženy jako představitelky domácností zastoupeny častěji než tomu bylo ve vrstvách vyšších.¹²

Z pozice dědiček řemeslnických mistrů a majitelů provozoven se mohly stát v čele řemeslnických živností a být členkami cechů.¹³ Z Těšínska sice nemáme doklady o tom, že by se na ženy vztahovala skutečně všechna mistrovská práva, s cechovním životem bezpochyby spjatý. Například ve 20. letech 18. století vlastnily ženy v Těšíně po jedné řeznickou a perníkářskou, tři obuvnické a čtyři pekařské lávky a stály tak přinejmenším formálně v čele více než desetiny uzavřených řemeslnických živností.¹⁴ V Jablunkově byla v držení žen jedna řeznická jatka,¹⁵ ve Fryštátě tři pekařské lávky (všechny v rukou Evy Schottové)¹⁶ a jedna řeznická jatka. Ženy se běžně uplatňovaly v řemeslné výrobě i mimo cechovní organizace, nejčastěji se ale jednalo o méně lukrativní ekonomické oblasti, které ženám - svobodným, vdaným i vdovám - a jejich rodinám zabezpečovaly nejnужnější skromné příjmy, případně přilepšení k výdělku muže. Působily například v oděvních a textilních profesích (nejčastěji jako tkadleny či švadleny), ale také jako kramářky (v Opavě byly kupříkladu drobné krámky přednostně vyhrazeny pro působení žen).¹⁷

Jak už bylo výše uvedeno, samostatně hospodařily ve městech na Těšínsku nejčastěji zřejmě vdovy. Vizitační komise tento údaj sice nezaznamenávaly důsledně - v Těšíně bylo např. u jména majitelky vysloveně uvedeno, že se jedná o vdovu, jen u 7 z 27 majitelů šenkovních domů a u 4 ze 7 majitelů domků, celkem u 11 z 35, tj. přibližně u třetiny žen - informace z jiných zdrojů (především z pozemkových knih, svatbních smluv, pozůstalostních soupisů ad.) však dokládají, že tomu tak ve většině případů, ne-li vždy skutečně bylo. Z výzkumů provedených v chronologicky blízkém období v západní Evropě¹⁸ je sice zřejmé, že v čele domácností mohly stát i svobodné ženy, nejčastěji tehdy, převzaly-li dědictví po rodičích, přesvědčivé doklady o větším rozšíření samostatného dlouhodobého

Mladá žena z okolí Bílska, Moravské a slezské kroje, kvaš, 1814

- o domovní zástavbě měst.) V poddanských městech komory byly mezi privilegované, tedy pravověrečné, započítány ve shodě s dobovými zvyklostmi všechny domy ve vnitřním městě. ZAO, fond KK, inv. č. 38, 51-53, 56-58.
- 7 Pro srovnání: na Starém Městě pražském byly roku 1429 ženy v čele 15,92 % měšťanských a 11,57 % podružských domácností, v Prachaticích v roce 1585 v čele 11,6 % domácností. Pátková, H.: Žena ve středověkých berních rejstřících. In: Žena v dějinách Prahy. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies. Edd. J. Pešek a V. Ledvinka, Documenta Pragensia XIII, Praha 1996, s. 47-55; Grulich, J. - Zeithofer, H.: Struktura jihočeských venkovských a městských domácností v 16. a 17. století. (Příspěvek k dějinám sociální každodennosti poddaných v období raného novověku). Historická demografie, 23, 1999, s. 72.
 - 8 V německých zemích to bylo v průměru 10,7 %, v Rakousku jen 7,2 %
 - 9 Ve studovaných lokalitách jižních Čech (panství Třeboň, Chýnov) bylo v roce 1651 vedeno ženami jen okolo 5,5-6,2 % z celkového množství domácností, v severních Čechách (Liberec, Frýdlant) v roce 1677 v průměru 3,9 % a v roce 1722 dokonce jen 3,0 %. Grulich, J. - Zeithofer, H.: Struktura, s. 72; Ogilvie, S. - Edwards, J.: Ženy a „druhé nevolnictví“ v Čechách na počátku novověku. HD, 22, 1998, s. 9-1.
 - 10 Nejstarší sčítání lidu prováděná v habsburských zemích sledovaly údaje o ženách jen v omezené míře, pro Slezsko je ale nemáme ani tak k dispozici. V socioprofesionálních výkazech z doby okolo roku 1780 byly ženy s ohledem na zaměření sčítání pro vojenské účely vykazovány bez bližších specifikací. Dvořáček, F.: Soupisy obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754-1921. Československý statistický věstník, VI, 1925, s. 351-352; Popis slezského obyvatelstva v ZAO, Sběrce rukopisů.
 - 11 ZAO, fond KK, inv. č. 146, 147.
 - 12 Ogilvie, S. - Edwards, J.: Ženy a „druhé nevolnictví“, s. 18, 23 n.
 - 13 Srov. Macek, J.: Jagellonský věk, 3., s. 211.
 - 14 Přesněji 12,7 % ze 71 živnosti (18 pekařských, 1 perníkářská, 24 řeznických, 28 obuvnických lávek). ZAO, fond KK, inv. č. 53.
 - 15 K životním peripetiím majitelky jablunkovských jatek Mariany Myškové podrobněji v oddíle o obyvatelstvu měst. Srov. Korbelařová, I.: Ze života jablunkovských měšťanů na počátku 18. století. Těšínsko, 3, 1993, s. 1-3.
 - 16 Kromě živnosti jí patřil pravověrečný dům nedaleko náměstí. ZAO, fond KK, inv. č. 58.
 - 17 ZAO, fond KK, inv. č. 53; Korbelařová, I.: Několik poznámek k dějinám obchodu v Opavě v raném novověku. Acta historica et museologica Universitatis Silesiae Opaviensis, řada C, 4, 1999, s. 8-35.
 - 18 Jen pro srovnání: v roce 1802 tvořily např. ve francouzské Remeši domácnosti v čele se ženami 24 % ze všech. Z nich 51 % byly domácnosti vdovské, zatímco na svobodné ženy připadalo 42 % domácnosti. Zbytek, tedy 7 %, byly domácnosti žen rozvedených nebo rozloučených. Fauve-Chamoux, A.: K historii vdov, s. 21-23.
 - 19 Srov. Ogilvie, S. - Edwards, J.: Ženy a „druhé nevolnictví“, s. 5-49.
 - 20 ZAO, fond KK, inv. č. 53.
 - 21 Údaje pro předměstí nejsou podle všeho přesně vedeny, mnohdy nejsou uvedena jména nájemců, ani jiná specifikace.
 - 22 ZAO, fond KK, inv. č. 146.
 - 23 Státní okresní archiv ve Frýdku-Místku, fond Archiv města Jablunkova, inv. č. 24, sign. G 55, inv. č. 25, sign. G 55. Pro venkov srov. Ogilvie, S. - Edwards, J.: Ženy a „druhé nevolnictví“, s. 22-23, 31-39 ad. O podobném přístupu k samostatným hospodyním v čele poddanských usedlostí vypovídají i zprávy z 18. století např. z Frýdecka (Morávka). Za informaci děkuji Markétě Kouřilové.
 - 24 Srov. osudy opavských měšťanek Susanny Marie Petrachové, provd. Blaschková a její nevlastní dcery Anny Marie, provd. Fischerové, krátkodobě majitelka hotelu Zlatá koruna. Korbelařová, I.: Vybava opavské měšťanské nevěsty z počátku 18. století. Vlastivědné listy, 1, 2000, s. 7-9. Hospodařit mohly celoživotně, zřejmě dokonce programově, i svobodné ženy. Příběh jedné z takových měšťanek žijících v letech 1640-1606 v Lounech, popisuje ve světle soudních sporů Roedl, B.: Sudička Anna Hubková. In: Žena v dějinách Prahy, s. 135-143.
 - 25 Výzkumy z Moravské Ostravy provedené pro 2. polovinu 17. století ovšem dokládají, že ovdovělé ženy do nového svazku přilíhly nespěchaly a že se častěji znovu ženili vdovci než vdovy. Autor rozboru to přikládal špatným zkušenostem žen z předcházejících sňatků a naopak snahou mužů zajistit nejen výchovu dětem a domácnosti hospodyně, ale také sobě péči na stáří. Proto také podle něho volili častěji svobodné dívky než věkem si rovné vdovy. Matějka, F.: Život v Moravské Ostravě v 17. století. In: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města. 11, 1981, s. 371-372. Srov. Horský, J. - Seligová, M.: Rodina, s. 15; Grulich, J. - Zeithofer, H.: Struktura, s. 71-73.

Sakrální stavby v Karviné-Doly

Lumír Čermák

Kdo dnes poprvé cestuje z Ostravy do okresního města Karviné po silnici I/59, s překvapením za Orlovou se podívá na osamělý kostel výrazně nakloněný od svislíce k jihu. V duchu možná zaváhá, co v opuštěné krajině s několika těžními věžemi na obzoru, mezi odvaly a odkališti, vprostřed zavodněných tůní, v zemi, jako poznamenané kopytem ďáblovým, hledá stánek Boží.

Netuší, že zde ještě před 70 lety kypěl bohatý život jednoho z největších měst na Těšínsku, původní Karviné, od roku 1950 Karviné-Doly. Nenapadne ho ani, že tato místa byla osídlena již někdy na sklonku 13. století. Německá kolonizace, podporovaná tehdejšími zeměpány, knížaty těšínskými, dala zde vzniknout osadě Arnoldsdorf, neznamenala však ani výraznou změnu obživy, ani pronikavé zvýšení počtu obyvatel. Předpokládá se, že kolem roku 1331 mohlo na tomto

území sídlit přibližně 180 osob, že tehdy zde byli již i nějací řemeslníci a nechyběla jistě ani krčma. I když počet obyvatel se do konce století nemohl výrazně zvýšit, přesto na přelomu 14. a 15. století vznikl na této lokalitě i první kostel. Písemně je doložen v roce 1447 v seznamu arcikněze těšínského o vybírání tzv. svatopetrského halře. Šlo o dřevěný kostelík, zasvěcený sv. Martinu. Stával nedaleko dnešního zděného kostela. Jedině presbytář kostelíka byl zděný, rovněž klenutí nad hlavním oltářem. Zbývající velká loď s postranními galeriemi, krytými šindelem, byla dřevěná. Nízký prkenný strop byl pomalovaný, hliněnou podlahu nahradila cihla jen u hlavního oltáře. Podle vizitační zprávy z roku 1688 byly v kostele sv. Martina dva zděné a dva dřevěné oltáře, dřevěná kazatelnice, křtitelnice kamenná. V lodi byly obyčejné lavice, dřevěná panská lavice byla

Katolický kostel sv. Jindřicha v Karviné